

## **De visie van GroenLinks Verkiezingen januari 2003**

# **Protest en perspectief**

De verkiezingen van mei 2002 waren in tal van opzichten een schok. Nooit eerder was een nieuwe politieke partij erin geslaagd om in één klap zo groot te worden. En nu was daar de LPF met 26 zetels en 1,6 miljoen kiezers. Maandenlang waren de media in de ban van de 'opstand der burgers'. Politici bogen deemoedig het hoofd en beloofden een 'nieuwe politiek', die beter zou luisteren naar de burgers.

Maar toen het kabinet-Balkenende zijn plannen ontvouwde bleek er weinig nieuws onder de zon. Een politiek programma van economisch liberalisme, een straffe overheid, populisme en cultureel conservatisme is alles behalve nieuw. Het enige nieuwe aan deze agenda is dat deze nog nooit eerder zo onverbloemd in Nederland is geformuleerd.

De beloofde investeringen in de publieke sector kwamen er niet, en het milieu was de klos: vrij baan voor de auto, niks geen groen beleggen en een obsessie met het 'kwartje van Kok'. In een wereld waar de tegenstellingen op scherp staan, viel het kabinet terug op een kil Nederlands eigen belang.

Na 87 dagen viel het kabinet over twee ruziënde heren van een chaotische partij. Onmiddellijk verklaarde de VVD het regeerakkoord tot inzet van de verkiezingen, en CDA en VVD willen met elkaar door. De 'nieuwe' conservatieven staan te trappelen om het land naar hun hand te zetten.

De verkiezingen van 2003 zijn het moment om het tij te keren. GroenLinks heeft daar een stevig programma voor klaar liggen, nog eens gepreciseerd in een alternatieve begroting die de Tweede Kamerfractie tijdens Prinsjesdag presenteerde. Daaruit blijkt dat het wel degelijk anders kan. Dat er ook een links en groen antwoord mogelijk is op de ongenoegens van burgers.

Het programma behoeft wel nadere toespitsing. Nationaal en internationaal zijn de spanningen toegenomen. De economische situatie is verslechterd. GroenLinks dient zich te verstaan met de onvrede die het afgelopen jaar naar buiten kwam. Dat gebeurt in dit manifest. Het verkiezingsprogramma blijft verder onverkort van kracht.

### **Nationale onvrede**

De verkiezingen van mei 2002 hebben duidelijk gemaakt hoe onjuist het paarse idee was dat Nederland zo ongeveer af was en geen echte tegenstellingen meer zou kennen. Een belangrijke groep burgers blijkt zich niet in dat beeld te herkennen. In haar verkiezingsprogramma 'Overvloed en onbehagen' vertolkte GroenLinks een deel van dit ongenoegen.

De Paarse coalitie had als leidende gedachte dat toename van de welvaart en een liberale economische politiek, vanzelf tot harmonie en welzijn zou leiden. Paars bleef weg van het dagelijkse leven van mensen en straalde op sociaal terrein geen enkel gevoel van urgentie uit. Er werd technocratisch politiek bedreven.

En ondertussen moesten mensen hun weg zien te vinden in een geïndividualiseerde wereld. Misten ze gemeenschapsgevoel. Voelden zich opgejaagd door alle eisen die aan hen worden gesteld. Irriteerden autochtonen zich aan 'buitenlanders'. Voelden allochtonen zich uitgekotst. Mensen voelden zich door de politiek in de steek gelaten en daarvoor kreeg de politiek bij de verkiezingen van mei 2002 de rekening gepresenteerd.

Teveel is erop vertrouwd dat het wel goed zou komen, te weinig is onderkend dat spanningen, conflicten, ongenoegens en uitwassen vragen om een actief corrigerende en aanwezige overheid. Zeker niet alleen in een repressieve vorm, zoals die nu bezongen wordt, maar juist ook door te investeren in emancipatie, in samenlevingsopbouw, in jeugdzorg, in gericht werkgelegenheidsbeleid, in het actief tegengaan van segregatie in onderwijs en wonen. Kortom, in een actieve politiek, die perspectief biedt. En die overtuigend weerwoord kan leveren aan te gemakkelijke redeneringen en oplossingen. De heftigheid van onlustgevoelens als gevolg van tegenstellingen in de samenleving is onderschat.

Welvarend Nederland vertoont twee gezichten. Aan de ene kant hebben de culturele en economische veranderingen van de afgelopen decennia geleid tot de emancipatie van talloze groepen inwoners, tot toegenomen levenskansen, zelfontplooiing, mondigheid, welvaart en geluk. Maar tegelijkertijd kwam het publieke belang in de knel.

Meer en meer koesteren mensen hun eigen moraal. Het gezamenlijke gesprek over gemeenschappelijke omgangsvormen, gedeelde normen en waarden en noodzakelijke solidariteit stagneerde. In een tijdperk waarin het neoliberalisme steeds dominanter werd en de overheid zich steeds verder terugtrok werd er door de politiek ook steeds minder richting gegeven.

De gevolgen daarvan zijn de laatste jaren steeds zichtbaarder geworden. Het 'gewoon jezelf zijn' (een verkiezingsleuze van de VVD uit de jaren tachtig) heeft geleid tot minder tolerantie ten aanzien van anderen die ook zichzelf willen zijn. Wat niet in het eigen straatje past, is dan al snel een bron van overlast, iets waarnaar beschuldigend gewezen kan worden. En terwijl de overheid de terugtocht blies, groeide de ergernis over haar afwezigheid. 'Ze' doen niets, 'ze' laten de zaken op hun beloop.

In dat vacuüm maakte Fortuyn zich meester van de ongenoegens. Zijn oproep om met harde hand 'orde' op zaken te stellen is inmiddels door conservatief Nederland omarmd. Wat hen betreft krijgen burgers de overheid waar ze om vragen: één die de ene groep burgers hard aanpakt, terwijl ze de andere groep juist geen strobreed in de weg legt.

Dat is niet de manier waarop GroenLinks de overheid opnieuw op het maatschappelijke toneel wil laten verschijnen. Waar de overheid voor rechts minimaal moet zijn en vooral zijn repressieve armen uit de mouwen moet steken, staat GroenLinks voor een activerende overheid die waakt over de kwaliteit van het samenleven. Waar bij rechts de burger als vrije consument centraal staat, wil GroenLinks mensen aanspreken op hun verantwoordelijkheid voor hun medemens en voor hun leefomgeving.

Mondigheid en persoonlijke vrijheid leiden niet als vanzelf tot maatschappelijk betrokken mensen. Te gemakkelijk kunnen mensen zich opsluiten in eigen morele koninkrijkjes waarin zich in nog al wat gevallen een naargeestig soort consumentisme heeft gevestigd. Het ongeduld dat daaruit voortkomt, verdient niet louter erkenning, maar net zo vaak tegenspraak.

Aandacht voor 'normen en waarden' is - we zullen er de komende jaren op blijven hameren - óók optreden tegen schreeuwerigheid, onbeschoftheden en ongeduld in de spreekkamers van de huisarts, de sociale dienst, de eerste hulp-afdeling van ziekenhuizen of aan de balie van overheidsdiensten. Het gaat óók over het naleven van milieuregels, over juist declareren, en zorgvuldig omgaan met je eigen curriculum vitae, over voorkomen van exhibitionistische

zelfverrijking. Er is in dat opzicht in alle lagen van onze samenleving het nodige zendingswerk te verrichten. Het moet weer gewoon worden dat mensen elkaar op hun gedrag aanspreken. Op een respectvolle, niet-escalerende manier, dat wel.

## **Veiligheid in een kwetsbare samenleving**

Veel ongenoegens ballen zich samen in een groeiend gevoel van onveiligheid bij mensen. Dat is een serieus probleem, vooral omdat deze gevoelens veel meer uitdrukken dan alleen angst voor fysieke bedreiging op straat. Ze zijn een symptoom van de kwetsbaarheid van burgers in wat wel de risicomaatschappij wordt genoemd. Het is een verlangen naar zekerheid, geborgenheid zelfs, in een wereld die dat steeds minder te bieden heeft.

Voor GroenLinks is een veilige samenleving buitengewoon belangrijk. Juist omdat (on)veiligheid zoveel kanten heeft, vereist het een veelzijdige aanpak. Veiligheid betekent ook economische zekerheid bieden, veiligheid betekent ook goede huisvesting, het terugdringen van verkeersslachtoffers, veilig voedsel, het tegengaan van segregatie, het bieden van perspectieven aan jongeren, een toegankelijke gezondheidszorg, en het uitbannen van geweld in het huiselijk leven.

Gemakkelijke oplossingen zijn er niet. Politici moeten niet de illusie wekken dat een *volledig* veilige samenleving binnen handbereik is. Wie zich daarop richt zal het probleem al snel reduceren tot het aanwijzen van schuldigen, die om een straffe aanpak vragen. De politieke wedstrijd wie (potentiële) daders het hardst durft te straffen, zal de gevoelens van onveiligheid niet weg nemen. Wie op dit terrein 'goedkope' oplossingen nastreeft bedriegt zichzelf, en - erger nog - de burgers.

Veiligheid is ook niet louter een kwestie van beter toezicht of betere ordebewaking. Maar de politie moet wel beter en effectiever gaan werken, dat moet de eerste prioriteit zijn. De politie moet meer administratief personeel in dienst kunnen nemen om agenten te ontlasten. Dat schept ruimte voor wijkagenten, die de handen ineenslaan met welzijnswerkers, justitie-in-debuurt, corporaties, stadswachten, gemeenten, buurtwerkers. De zorg voor veiligheid wordt daardoor dichterbij huis gebracht. De effectiviteit van de politie wordt ook vergroot als het politiepersoneel echt een afspiegeling vormt van de samenstelling van bevolking. Pas als er in het alledaagse leven systematisch aandacht komt voor de oorzaken van onveiligheid kan veiligheid tot in de haarvaten van de samenleving doordringen.

Gevoelens van onveiligheid zijn niet in de laatste plaats het gevolg van de steeds groter wordende anonimiteit en de grootschalige organisatie van de Nederlandse samenleving. De menselijke maat is uit het zicht geraakt. Het is van belang om organisaties veel overzichtelijker en herkenbaarder te maken. Dat geldt zeker ook voor de inrichting van de openbare ruimte. Straten, pleinen en parken moeten meer ogen krijgen: niet louter van anonieme camera's, maar van de mensen die er wonen en werken. Dat betekent dat van stadswachten ook echt en dus regulier werk moet worden gemaakt. Zo is op tal van manieren de samenleving veiliger te maken.

Tegelijkertijd moet een samenleving kunnen vertrouwen op een effectief functionerende rechtsstaat. Te vaak komt het voor dat ernstige delicten als mensenhandel, moord en doodslag, zware geweldpleging, zedenmisdrijven en ernstige milieuovertredingen onbestraft blijven. Het oplossingspercentage van misdrijven is in Nederland onder de maat. Dat ondermijnt het vertrouwen in de rechtsstaat, en het laten rusten van alledaagse criminaliteit als inbraken, diefstallen en straatberovingen ondermijnt dat ook.

Investerings in de aanpak van deze misdrijven en in de rechterlijke macht zijn dringend noodzakelijk. Maar wie daar echt prioriteit aan wil geven, kan er niet onderuit om de zinloze en

mens- en middelenvretende drugsbestrijding ter discussie te stellen. Het is van de gekke dat bolletjesslikkers een groot deel van het justitieel apparaat lamleggen.

### **Internationale spanningen**

Gevoelens van onveiligheid worden ook gevoed door toenemende internationale spanningen na de afschuwelijke aanslagen van 11 september 2001. De groeiende aanhang van het islamitisch fundamentalisme is een terechte bron van zorg. Het staat voor een manier van leven en denken die haaks staat op hoe er in binnen onze samenleving gedacht en geleefd wordt.

Problematisch is dat de discussie daarover in veel gevallen onmogelijk is, simpelweg omdat volgens fundamentalisten de leerstellingen uit de tijd van de Profeet een gesloten boek vormen dat maar één, 'hun', waarheid kent en iedereen die daar niet in gelooft als potentiële vijand betitelt. Dat zaait wereldwijd haat en onverdraagzaamheid, uitmondend in onderdrukking van vrouwen en mannen, en bij sommigen zelfs in terreur. Democratische rechtstaten moeten en zullen zich daar tegen teweerstellen.

Maar deze dreiging mag ons niet blind maken. Het zou onverstandig zijn om alles wat islamitisch is over één kam te scheren. Net zoals in het christendom zijn er ook in de islamitische wereld grote verschillen tussen de verschillende stromingen. Voor veel islamitische gelovigen zijn de boeken niet een millennium geleden gesloten, zij willen met hun geloof vooruit in een moderne wereld. Zij zoeken met dezelfde Koran in hun hand naar inspiratie om èn te emanciperen èn te geloven. Zij proberen hun geloof zo vorm te geven dat het onderscheid tussen kerk en staat en gelijke rechten tussen mannen en vrouwen belangrijke waarden vormen. Zij verdienen de ruimte en het respect dat alle godsdiensten binnen een rechtstaat toekomt. Wie ze dat niet biedt, drijft ze rechtstreeks in handen van de fundamentalisten.

Meer dan ooit vragen de tegenstellingen in de wereld om een politiek waarin internationale solidariteit en de strijd tegen onrechtvaardigheid en schrijnende ongelijkheid voorop moeten staan. Het islamitisch fundamentalisme groeit het snelst daar waar mensen lijden onder structurele armoede, onderdrukking en een totaal gebrek aan perspectief. Het zijn die delen van de wereld waar wanhoop en uitzichtloosheid mensen gevoelig maken voor radicale perspectieven.

Het Westen (de VS voorop) wordt als schuldige gezien voor de ellende. En geef ze daarin eens ongelijk. Het Westen houdt hen in alle opzichten klein, de kloof tussen rijk en arm groeit elk jaar exponentieel, onbetaalbare schuldenlasten houden landen in een wurggreep en instellingen als het IMF, de Wereldbank en de WTO zien daar nauwlettend op toe. Wie de strijd tegen het islamitisch fundamentalisme serieus aan wil binden moet ook strijden tegen deze uitzichtloosheid van armoede en onderontwikkeling.

Dat is niet de richting die de westerse wereld na 11 september is ingeslagen. Van de stille hoop dat de aanslagen reden zou zijn voor het westen om zich te bezinnen op de voedingsbodem van het islamitische fundamentalisme, is bitter weinig terecht gekomen. Bestrijding van armoede en ongelijkheid is nog verder naar de achtergrond gedrongen. En elke dag dat de uitzichtloosheid blijft voortbestaan neemt de aantrekkelijkheid van radicale perspectieven voor vooral jongeren toe.

Juist nu moeten Nederland en Europa daarom een eigen geluid laten horen. Want het is een illusie dat dit geweld alleen met geweld gekeerd kan worden. Toch is dat de essentie van de reactie die de VS ten toon spreiden. Zij hebben hun buitenlands beleid geheel en al gereduceerd tot de strijd tegen het internationaal terrorisme, waarbij zij zelf bepalen op welke manier, en met welke middelen de strijd gevoerd moet worden. De mensenrechten hebben daarbij steeds vaker het nakijken.

In de Bush-doctrine is alles ondergeschikt aan de strijd tegen de 'As van het Kwaad' (Irak, Iran en Noord Korea) en de terroristische netwerken. De VS wensen zich daarbij van de rest van de wereld en de internationale rechtsorde weinig aan te trekken, zoals pijnlijk duidelijk is geworden in Johannesburg, waar ze het Kyoto-verdrag aan hun laars laptten, en uit de ronduit afwijzende benadering van het Internationaal Strafhof. Dat leidt tot een terugval naar een wereld waar 'het recht van de sterkste' geldt, terwijl de internationale rechtsorde ons daar juist van zou moeten verlossen.

De oorlog tegen het terrorisme heeft onmiskenbaar een negatieve weerslag gehad op het Israëliisch-Palestijns conflict, dat in een verwoestende spiraal van steeds verder gaande escalatie terecht is gekomen, waarin beide partijen zich schuldig maken aan verwerpelijke agressie. Het Israëliisch-Palestijns conflict is daardoor uitgegroeid tot het centrale conflict in de verhoudingen tussen de moslimwereld en de westerse wereld. Daarom heeft het op gang brengen van een vredesproces in deze regio absolute prioriteit. Europa moet hier een veel actievere rol in vervullen.

De VS bereiden zich voor op hun volgende stap in de oorlog tegen het terrorisme: een aanval op Irak, zonder twijfel een van de wreedste dictaturen ter wereld. Dat is in het toch al zo ontvlambare Midden-Oosten spelen met vuur. De kans dat Saddam met een *Blitzkrieg* verdreven wordt is minimaal, een oorlog zal met veel bloedvergieten gepaard gaan. Dat zal koren op de molen zijn van het anti-amerikanisme en zal overal in de moslimwereld tot bijval leiden voor het fundamentalisme.

Hoe eerder Saddam Hussein van het toneel verdwijnt, hoe beter. Maar daarvoor moeten andere middelen worden ingezet. De huidige sancties tegen Irak werken averechts: ze hebben de bevolking verzwakt en de elites steviger in het zadel geholpen. Dat botte middel moet vervangen worden door effectieve sancties die de bevolking ontzien en het regime verzwakken. Dat kan, maar elk initiatief ontbreekt. Er zal actieve steun moeten komen voor verzetsbewegingen, waardoor er ook een alternatief voor het bewind van Saddam mogelijk wordt.

Voor GroenLinks blijft internationale solidariteit het uitgangspunt. Mensenrechten, democratisering en het aanpakken van de structurele oorzaken van armoede nemen daarin een centrale plaats in. Afrika dient daarbij hoge prioriteit te krijgen. Want dit continent dreigt in de huidige gepolariseerde wereld het kind van de rekening te worden. Economische, politieke en medische steun (Aids) moet substantieel omhoog. Een 'Stabiliteitspact' voor Afrika is dringend nodig.

Europa zal hier het initiatief toe moeten nemen. Zij kan niet langer volstaan met een figurantenrol, waarbij de regie geheel over gelaten wordt aan de VS. De EU moet voortvarend werken aan een gemeenschappelijk buitenlands- en veiligheidsbeleid. Ook met het oog op de uitbreiding van de EU in 2004 met tien landen. Tegelijkertijd moet de Europese Unie hoognodig democratischer en minder bureaucratisch worden. Een verdere vergroening van het landbouwbeleid en het verankeren van sociale grondrechten zijn voor GroenLinks prioriteiten.

Dat vraagt een actieve inbreng van Nederland en een heel andere koers dan het kabinet-Balkenende is ingeslagen. Van voortrekker veranderde Nederland de afgelopen maanden in een dwarsligger, die zich vooral liet leiden door het eigen nationale belang. De poging om de toetreding van tien nieuwe leden in de Europese Gemeenschap te dwarsbomen, het in twijfel trekken van internationale verdragen over vluchtelingen, het degraderen van ontwikkelingssamenwerking naar een staatssecretaris, en het kritiekloos varen op het kompas van de Verenigde Staten zijn daar voorbeelden van.

Dit is geen tijdperk, waarin Nederland zich achter haar dijken kan terugtrekken. Afzijdigheid en een fixatie op eng-nationale belangen brengen vreedzame verhoudingen in de wereld niet dichterbij. Nederland moet beter weten: internationale stabiliteit is een nationaal belang.

### **Integratie in een immigratieland**

Nederland is al sinds decennia een immigratieland. Helaas beperkte de bijdrage van het kabinet-Balkenende zich tot de suggestie dat het stoppen van immigratie zou leiden tot het oplossen van integratieproblemen. Vooral minister Nawijn blonk uit in het leggen van gemakzuchtige verbanden tussen nieuwkomers en criminaliteit. Daardoor dreigt een ernstige terugval in het integratieproces. Want het leidt bij veel - hier al jaren wonende en vaak zelfs hier geboren -allochtonen eerder tot een vlucht in wrok, isolement en rebellie. Precies die verschijnselen die een serieus integratiebeleid moet zien te voorkomen.

GroenLinks kiest er voor om krachtig in onze gemeenschappelijke samenleving te investeren. Dat kan met een aanpak die problemen benoemt maar niet overdrijft. Een aanpak die mensen aanspreekt op hun eigen verantwoordelijkheid, maar individuen niet verantwoordelijk maakt voor 'groepsgedrag'. Vooral in achterstandswijken is een offensief nodig. Daar zagen mensen - autochtonen en allochtonen - hun buurt, hun vertrouwde 'wereld', snel veranderen. Met alle ergernissen vandiën, zonder dat publieke voorzieningen, zoals politie, welzijnswerk en woningcorporaties, daar veel mee deden. Prioriteit, politieke wil en menskracht ontbraken.

Op dit alledaagse niveau moet verwaarlozing plaats maken voor betrokkenheid. Mensen, bewoners en professionals, die initiatief durven te nemen, die mensen aanspreken, stimuleren en waar nodig corrigeren. De migrantengemeenschappen kunnen daarin een grote rol spelen. Integratie is niet alleen de weg wijzen, maar elkaar ook actief aanspreken op de eigen verantwoordelijkheid. Dat moet het uitgangspunt zijn van integratiebeleid: volwaardig burgerschap.

GroenLinks kiest voor emancipatie als belangrijke sleutel voor integratie. Het bevorderen van mogelijkheden van mensen om over hun eigen leven te beslissen, eigen keuzen en afwegingen te maken. Het betekent ook duidelijke grenzen trekken, want wanneer sommige moslims geen respect hebben voor gelijke rechten van mannen en vrouwen en van homo- en heteroseksuelen, is dat voor GroenLinks onacceptabel. Omdat mensenrechten universeel zijn, en dus voor iedereen gelden. De verworvenheden van de emancipatie behoren tot de vaste culturele inboedel van Nederland, waar alle ingezetenen van ons land mee te leven hebben en de vruchten van kunnen plukken. De klok in Nederland kan niet met een beroep op de vrijheid van godsdienst of meningsuiting worden teruggezet - niet door allochtonen en niet door autochtonen.

Emancipatie is in de eerste plaats iets waar mensen zichzelf voor inzetten: individueel, in groepsverband of netwerk, en in zelforganisaties. Overheden moeten daarbij de voorwaarden voor succesvolle emancipatie zo optimaal mogelijk maken. Dat kan op meerdere manieren:

- allereerst door mensen reële kansen te bieden in het onderwijs en op de arbeidsmarkt; door vooroordelen en discriminatie te bestrijden en de toegang tot onderwijs en werk te vergroten;
- mensen moeten ruimte krijgen om in onze samenleving een eigen identiteit vorm te geven; een stimulerende cultuurpolitiek biedt hen gelegenheden om in de wereld van vermaak, kunst, muziek en vrije tijd een plek te veroveren;
- door het positieve te benoemen: succes leidt tot navolging, wat betekent dat de schijnwerper op die mensen gericht moet worden die voor zichzelf verandering hebben bewerkstelligd;
- door het bieden van een ontsnappingsroute als mensen gevangen gehouden worden door culturele verstarring; dat betekent opvangvoorzieningen voor jongens en meisjes, en voor vrouwen die thuis tegen een muur oplopen.

Aan succesvol emancipatiebeleid gaat één voorwaarde vooraf. Om mee te doen en verder te komen moeten mensen met elkaar kunnen communiceren. Of het nu om contacten in de buurt gaat, leren op school, of het functioneren op het werk, in alle gevallen is actieve beheersing van de Nederlandse taal nodig. Taalverwerving is de eerste sleutel tot succesvolle emancipatie, en daarom mogen ingezetenen verplicht worden om zich het Nederlands eigen te maken en moet Nederland daarvoor elke benodigde voorziening bieden.

De ambities op het terrein van inburgering moeten omhoog. Meer verplichtingen moeten hand in gaan met aanmerkelijke verbetering van de programma's. Bedrijven die inburgering op hun werkvloer mogelijk maken moeten daarvoor beloond worden. GroenLinks is groot voorstander van inburgeringsmentoren die mensen extra kunnen stimuleren en op weg helpen.

Tegenover die verplichting tot taalverwerving en inburgering staat wel het onvoorwaardelijke recht om als burgers in onze samenleving te kunnen participeren. Het koppelen van inkomenseisen aan gezinsvorming of -hereniging is daarmee flagrant in strijd, evenals het ontnemen van het paspoort van jongeren uit de tweede of derde generatie, die nota bene hier geboren zijn, als zij zich schuldig maken aan een crimineel vergrijp. Die voorstellen uit de boezem van het kabinet-Balkenende zijn Nederland onwaardig. Het is meten met twee maten en dat werkt tegengesteld aan wat een betrokken integratiebeleid moet beogen.

GroenLinks zal zich blijven verzetten tegen de trend om alle verschillen als culturele verschillen te zien. Vanzelfsprekend hebben we aandacht voor problemen die voortkomen uit traditionele verstarring. Maar oververtegenwoordiging van migranten in de criminaliteit, het ontstaan van witte en zwarte scholen, hoge uitval van allochtone jongens in het onderwijs, hogere werkloosheid en WAO-instroom onder migranten hebben weinig van doen met de islamitische achtergrond van sommige migranten. Wél met taalachterstand, de vlucht van witte ouders en hun kinderen uit verkleurende scholen en wijken, de voortdurende discriminatie op de arbeidsmarkt en gebrek aan perspectief.

Gelijke behandeling van iedereen - één van de verworvenheden van onze rechtsstaat - betekent ook dat we tegen verplichte spreiding van een bepaalde groep zijn. Wanneer witte ouders hun kroost van een gemengde school afhalen is het de wereld-op-zijn-kop als vervolgens zwarte leerlingen gedwongen worden verspreid. Om te komen tot gemengde scholen is het veel rechtvaardiger om afspraken te maken met schoolbesturen dat alle scholen in een bepaald gebied een vergelijkbaar percentage migrantenkinderen minimaal opnemen.

GroenLinks zal integratieproblemen blijven onderscheiden van de vraag hoe Nederland met immigratie omgaat. Een nuchter en zakelijk debat daarover is geboden, waarbij Nederland niet weg mag lopen voor zijn verantwoordelijkheden, die voortvloeien uit internationale verdragen. De wreedheden in de wereld vragen om gastvrijheid voor mensen die op grond van hun religieuze en politieke overtuigingen elders voor hun leven moeten vrezen. We kunnen niet én het fundamentalisme bekritisieren én tegelijkertijd de slachtoffers daarvan de deur wijzen.

Meer aandacht is nodig voor gezinsvorming, waarbij jonge Nederlanders van Turkse of Marokkaanse afkomst hun echtgenoten uit het land van herkomst van hun ouders laten overkomen. Het is te gemakkelijk om dit als hun 'goed recht' af te doen. Niet alleen omdat hier in nogal wat gevallen sprake is van dwang, maar vooral omdat mensen daardoor voor zichzelf een vicieuze cirkel creëren die remmend is voor hun integratie en het samenleven. Dat rechtvaardigt dat de Marokkaanse en Turkse gemeenschappen in ons land hierop aangesproken worden.

Het is een illusie dat onze arbeidsmarkt zich door onze grenzen zou laten isoleren. Er zullen dus altijd mensen hier naar toekomen die in het illegale circuit in hun levensonderhoud gaan

voorzien. GroenLinks pleit voor een generaal pardon voor zogeheten witte illegalen die kunnen aantonen tenminste vijf jaar hier te verblijven.

Tegelijkertijd moet er echter een consequente aanpak komen van werkgevers en huisjesmelkers die volop profiteren van de aanwezigheid van illegalen. Dat is rechtvaardiger en effectiever dan het opjagen van illegalen. Illegalen mogen niet verstoken blijven van basisvoorzieningen op het terrein van gezondheidszorg en onderwijs. Wie denkt dat repressie het probleem van illegalen oplost steekt de kop in het zand. Daarom pleit GroenLinks voor een maatschappelijke discussie over arbeidsmigratie, omdat alleen op die manier het probleem enigszins onder controle te krijgen is.

### **Crisis vraagt om solidariteit**

Alle zeilen zullen bijgezet moeten worden om te voorkomen dat mensen die kwetsbare posities innemen op de arbeidsmarkt, door de huidige economische crisis nog verder achteruit worden geworpen. De werkloosheid loopt snel op, het inkomen van veel mensen staat onder druk en de overheid ziet het tekort op de begroting toenemen. Veel mensen voelen zich onzeker over hun nabije toekomst. Juist in tijden van economische neergang moet de overheid er alles aan doen om mensen te helpen die werk en inkomen dreigen kwijt raken. En te voorkomen dat armoede en ongelijkheden nog verder toenemen. De klassieke solidariteit dat 'de sterkste schouders de zwaarste lasten' moeten dragen is des te belangrijker in tijden van economische tegenspoed.

Dat gevoel van sociale urgentie ontbreekt in het huidige politieke klimaat. De hand wordt angstvallig op de knip gehouden en noodzakelijke investeringen uitgesteld. Op het werkgelegenheidsbeleid wordt drastisch bezuinigd, vooral op gesubsidieerde arbeid (Melkertbanen). WW-uitkeringen worden verminderd, en alle gemeentelijke regelingen om bijstandsgerechtigden extra te ondersteunen worden geschrapt. De sociale minima gaan er in koopkracht op achteruit, terwijl het afschaffen van de Onroerend Zaken Belasting en het teruggeven van het 'kwartje van Kok' douceurtjes zijn voor de hoge inkomensgroepen. Het kabinet poogde het populaire spaarloon te vervangen door een zeer minimale verlofknip.

Met dit pakket bezuinigingsmaatregelen komt het sociale klimaat in Nederland op scherp te staan en kwetsbare groepen krijgen een extra rekening gepresenteerd. Om dat te voorkomen en om de kwaliteit van de publieke sector te verbeteren stelt GroenLinks andere prioriteiten.

- De snel toenemende werkloosheid leidt ertoe dat vooral mensen met een moeilijke positie op de arbeidsmarkt als eersten de dupe zijn. Dat zijn vaak mensen met weinig of geen opleiding, niet zelden afkomstig uit minderheidsgroepen. Daarom moet alles op alles worden gezet om de arbeidsmarkt voor hen toegankelijk te houden. Bezuinigen op gesubsidieerde arbeid ('Melkertbanen') is daarbij uit den boze. Het streven is om deze banen zo veel mogelijk om te zetten in reguliere arbeidsplaatsen.
- Juist in economische moeilijke tijden is een evenwichtige inkomensverdeling van groot belang.
- De verbetering van de koopkracht van de mensen met de laagste inkomens mag niet van tafel verdwijnen. Bij belastingen geldt ook dat de sterkste schouders de zwaarste lasten moeten dragen.
- GroenLinks wil tenslotte radicaal af van het geschipper met verlof- en spaarregelingen, verlofknippen en wat al dies meer zij. Zorg geven is een recht, en een volksverzekering voor langdurig verlof moet dit recht voor iedereen in de praktijk mogelijk maken. Vrijwel iedereen krijgt immers in zijn leven op enig moment te maken met situaties waarin een klemmend beroep op hem/haar wordt gedaan om zorg te bieden. Het is een kwestie van solidariteit om dat mogelijk te maken door een collectieve regeling, waaraan iedereen naar draagkracht betaalt. Het verkiezingsprogramma biedt daarvoor een uitgewerkt voorstel dat elke dag aan actualiteit wint.



## **Publieke sector: meer geld, minder markt**

Wie nu naar Den Haag kijkt, zou het bijna vergeten. Maar de verkiezingen van 2002 stonden vooral in het teken van het herstel van de publieke sector - van zorg, onderwijs, welzijn en veiligheid. Partijen wilden daarvoor diep in de nationale beurs tasten. Maar toen de euro's voor onderwijs en zorg uitgegeven moesten worden, viel er in regeringskringen een ijzige stilte. Onder verwijzing naar de economische recessie was de urgentie ineens verdwenen.

Een begrotingsbeleid zoals GroenLinks voorstelt, had dat kunnen voorkomen. De essentie daarvan is dat investeringen in de publieke sector losgekoppeld worden van de vraag of het economisch mee of tegen zit. Alleen dan is het mogelijk een langjarig investeringsprogramma voor de publieke sector op te zetten. Dat is een politieke keuze, die rechts - in weerwil van de verkiezingsbeloftes - niet wil maken. Onderwijzers, en verplegend en verzorgend personeel in de zorg moeten kennelijk maar even wachten op betere tijden en ondertussen leren leven met een veel te hoge werkdruk.

Publieke voorzieningen, zoals onderwijs en gezondheidszorg, dreigen de komende jaren opnieuw de dupe te worden van geldgebrek bij de overheid. GroenLinks wil dat voorkomen. De deplorabele staat van de collectieve voorzieningen heeft namelijk alles te maken met de paarse lastenverlichting van - in totaal - zo'n 14 miljard euro. Dat geld is de afgelopen jaren aan de publieke sector onttrokken en zal nu voor een deel teruggehaald moeten worden om de schade te repareren en de kwaliteit weer op een aanvaardbaar niveau te brengen. Wie èn lastenverlichting verkondigt, èn zegt de publieke sector op een aanvaardbaar peil te willen brengen, bedriegt de kiezers. Daarom legt GroenLinks de Nederlandse burger de keuze voor om de belastingen in de komende jaren licht te verhogen, in ruil voor betere publieke voorzieningen en aflossing van de staatsschuld.

Voor GroenLinks zijn de wachtlijsten in de zorg nog steeds onverminderd urgent. Dat geldt ook voor de slechte kwaliteit van de huisvesting van scholen, het tekort aan onderwijzend personeel, het gebrek aan goed lesmateriaal. Maar ook de tekortschietende sociale politiek, de stagnatie van de herstructurering van wijken en het gebrek aan betaalbare huurwoningen vragen geld. Niets doen betekent dat de maatschappelijke schade toeneemt en de prijs om dat later te repareren is hoger. Daarom wil GroenLinks de verlagingen van de contributie aan de samenleving (de lastenverlichting van paars) voor een deel ongedaan maken.

Maar GroenLinks wil meer. We willen ook een andere publieke sector, die zich minder laat leiden door de ideologie van de markt. Begrippen als marktwerking, concurrentie, aanbesteding en producten zijn het afgelopen decennium als smeerolie over de publieke sector gegoten. Dat heeft tot veel ongewenste gevolgen geleid. De verhalen van de stopwatch-thuiszorg, de universiteit als klussencentrale, de caseload-verplichtingen van de gemiddelde hulpverlener, en de 'targets' van de jongerenwerker zijn al zo vaak verteld, dat nadere toelichting overbodig is. Veel organisaties zijn bovendien in het kader van efficiency-operaties zo groot geworden, dat zowel (potentiële) werknemers als burgers zich er steeds moeilijker mee kunnen identificeren.

Publieke instellingen moeten hun naam weer waarmaken: ze zijn publiek - ze zijn er voor de mensen en ze zijn van de mensen. Mensen moeten zich dus actief kunnen bemoeien met het onderwijs, het welzijnswerk, de politie- en veiligheidszorg, de gezondheidszorg en andere publieke voorzieningen. Nu verantwoordden veel maatschappelijke organisaties zich nog bij voorkeur in een cijfermatig onderonsje met de subsidiërende overheid, of in een vergadering met de Raad van Toezicht. Dat is in deze tijd bij lange na niet voldoende. Het is op tal van manieren mogelijk om in de publieke sector mensen meer stem te geven (denk aan: internet, burgerpanels, interactieve meningsvorming). Waarom verantwoordden sommige wijkagenten zich wél in hun buurt en doen woningcorporaties, sociale diensten en arbeidsbureaus dat niet?

De GroenLinkse agenda voor de publieke sector reikt daarom verder dan de noodzakelijke financiële investeringen. GroenLinks wil ook de overmatige bureaucrativering aanpakken. Wij willen dat de uitvoerenden – de verpleegkundigen, onderwijzers - volop de ruimte krijgen om te doen wat nodig is. Wanneer zij zich verantwoordelijk moeten maken, moet dat niet verzanden in bureaucratische rompslomp. Verantwoording moet niet gebaseerd zijn op wantrouwen, maar gericht op de verbetering van het werk.

### **Oplopende milieuschuld**

GroenLinks heeft als de milieupartij van Nederland een overtuigend programma uitgewerkt om het milieu te verbeteren. Wij bepleiten een forse verhoging van de belasting op milieuvervuiling met 16 miljard euro per jaar, waartegen een even grote verlaging van belastingen op arbeid staat. De milieuresultaten daarvan zijn zonder uitzondering zeer positief. Het CPB berekende dat de economische groei nagenoeg gelijk blijft. Het kan dus wel, maar daar is wel politieke moed voor nodig.

Die ontbeert dit kabinet ten ene male. VVD en CDA hebben de frontale aanval geopend op het milieubeleid. 'In dit tijdsgewricht milieupolitiek voeren is buitengewoon lastig. De burger heeft even geen belangstelling', aldus vergoelijkte staatssecretaris Van Geel het gebrek aan ambitie. Een magerder argumentatie is nauwelijks denkbaar. Want de burger heeft ook weinig belangstelling voor het financieringstekort. Maar daarvoor voeren politici wel voortdurend campagne om iedereen van de ernst ervan te overtuigen.

Waarom zou dat voor de oplopende milieuschuld niet kunnen? Per saldo schiet Nederland immers weinig op als we wel iets van de staatsschuld aflossen, terwijl tegelijkertijd de milieuschuld oploopt door voor miljarden aan onbetaalde rekeningen open te laten staan in de vorm van vervuild grondwater of waardeloos geworden natuur- en recreatiegebieden.

Politici kunnen niet weglopen voor hun verantwoordelijkheid. Juist nu rust op hen de plicht óók de milieuschuld aan te pakken. Niet toevallig is in ons buurland Duitsland milieu wél een topprioriteit van de burgers. Daar vindt 94 procent van de bevolking de aanpak van CO<sup>2</sup>-uitstoot belangrijk of zeer belangrijk. Het kan niet anders, of dit is te danken aan de overtuigingskracht van de roodgroene coalitie.

Draagvlak kan je dus maken. Maar draagvlak kan je ook breken. En dat is wat de regering-Balkenende deed. Elke groene ambitie ontbrak. Belastingvoordeel voor groene beleggers, belastingvrijstelling voor groene stroom, de kilometerheffing, subsidie voor schone auto's of koelkasten, alles ging op de helling. Het waren allemaal effectieve maatregelen om vervuilers meer te laten betalen en schoon gedrag financieel te belonen.

Waar onder Paars sprake was van eerste voorzichtige stappen in de richting van een vergroening van ons belastingstelsel, ontgroende het kabinet Balkenende fors. Terwijl er juist een grote consensus bestaat om via vergroening van het belastingstelsel (verschuiving van lasten op arbeid, naar lasten op milieu) en introductie van 'de vervuiler betaalt' een veel effectiever milieubeleid te voeren. Het zijn ook instrumenten die zeer populair zijn: zie het succes van groene stroom, groen beleggen, en van de schone, kleinere auto.

In plaats van te investeren in het openbaar vervoer, wil het kabinet-Balkenende 15 procent bezuinigen op het stads- en streekvervoer (bus, tram, metro), worden de treinkaartjes 10 procent duurder, en wordt er nauwelijks geïnvesteerd in achterstallig onderhoud van het spoor (300 miljoen in vier jaar, waar 1,8 miljard nodig is). Geld voor infrastructuur voor nieuw openbaar vervoer gaat naar meer asfalt, terwijl iedereen weet dat méér asfalt niet effectief is om files te bestrijden.

Met de bezuiniging van honderden miljoenen euro's op groene stroom komt zonne- en windenergie in Nederland nooit van de grond. Bovendien is de sluiting van de kerncentrale in Borssele door het kabinet op de lange baan geschoven en wordt de mogelijkheid van nieuwe kerncentrales opengehouden.

In plaats van open ruimte te beschermen, hebben CDA en VVD er het mes in gezet door een sterke versoepeling van het ruimtelijk orderingsbeleid en door het budget voor aankoop en aanleg van nieuwe natuur te halveren. En passant worden er in de landbouw méér bestrijdingsmiddelen toegestaan, wordt mestwetgeving verruimd en is zowel het verbod op de nertsenfokkerij als op legbatterijen ingetrokken.

GroenLinks zal laten zien dat er wel degelijk draagvlak is om de onbetaalde rekeningen niet door te schuiven naar toekomstige generaties.

### **Gevraagd: moreel leiderschap**

Het kabinet-Balkenende heeft zich 87 dagen overeind weten te houden. Dat was genoeg om te laten zien dat zij een onvervalst conservatieve hervorming van Nederland voor ogen heeft. De cultuur van de Nederlandse verzorgingsstaat, decennialang mede gebaseerd op overbrugging van verschillen en mededogen voor mensen aan de onderkant van de samenleving, wordt in snel tempo ingewisseld voor een cultuur van vergelding, tweedracht en het vastzetten van mensen in uitzichtloze posities.

GroenLinks zal er alles aan doen om deze conservatieve terugslag een halt toe te roepen. Politiek bedrijven is mensen perspectief bieden. De problemen in Nederland vragen niet om meehuilen met de wolven, maar om overtuigende oplossingen. De erfenis die CDA, VVD en LPF achter laten vraagt om snelle correcties, waarvoor GroenLinks inmiddels andere partijen heeft opgeroepen om snel aan de herstelwerkzaamheden te beginnen.

GroenLinks beseft dat burgers meer van de politiek vragen. Niet alleen de inhoud van de politiek moet veranderen, ook de politiek zelf. De politiek is immers het afgelopen jaar niet ten onrechte stevig onder vuur komen te liggen. Met die kritiek is feitelijk maar weinig gedaan. Daarmee werd een kans voor open doel gemist. Juist nu zou de politiek immers het voortouw moeten nemen om de democratie in Nederland te moderniseren.

Want wie de democratie lief heeft weet dat er, zowel binnen de gekozen organen als daarbuiten, veel verbeterd moet worden. Zo moet de besluitvorming werkelijk in de Tweede Kamer (of Provinciale Staten, of de gemeenteraad) plaatsvinden, en niet in de achterkamertjes van coalitiepartijen. Alleen als fracties die in de regering zitten, niet klakkeloos die regering steunen, kan het debat weer terugkeren in het parlement.

Het is een oud punt van GroenLinks: de politieke cultuur in Nederland is veel te gesloten. Terwijl nog slechts zo'n 2,5 procent van de bevolking lid is van een politieke partij, is voor de benoeming van burgemeesters, hoge ambtenaren, leden van adviesorganen een partijboekje nog steeds de beste aanbeveling. Waarbij de grootste partij zichzelf een onevenredig aantal functies toedeelt.

GroenLinks vindt dat hier snel de bezem door moet. Voor veel functies die nu politiek ingevuld worden (SER, Raad van State) moeten normale sollicitatieprocedures gelden, waarbij iemands politieke kleur of lidmaatschap er niet toe doet. Burgemeesters en de Commissarissen van de koningin worden, als het aan GroenLinks ligt, door respectievelijk de gemeenteraad en de Provinciale Staten gekozen.

Maar niet alleen de politiek, ook politici zelf moeten zich op hun verantwoordelijkheden bezinnen. Aan bijzondere wachtgeldregelingen bijvoorbeeld moet onmiddellijk een einde

komen. Politici moeten zich minder opsluiten in het beleidsjargon, en vaker als volksvertegenwoordigers naar buiten treden. Door problemen te benoemen en te vechten voor oplossingen. Politici moeten ook overtuigen, tegenspraak bieden, mensen confronteren met hun eigen tegenstrijdige wensen, met elkaars wensen.

Teveel mensen voelen zich door de politiek niet gehoord. Dat geldt voor de spreekwoordelijke mensen in de 'oude wijken' (waarbij het overigens steeds vaker gaat om mensen in nieuwe groeikernen), maar het geldt ook voor veel allochtonen, voor ouderen, voor jongeren. Dat ongenoegen moet serieus worden nomen. Politici moeten luisteren, maar ook moreel leiderschap tonen. Ze moeten kiezen en keuzes uitleggen.

De grootste vijand van de democratie is het politieke huwelijk tussen opportunisme en cynisme. De kritiek van de LPF op het 'regentendom' verdampte als sneeuw voor de zon toen de mannen zelf aan de macht mochten ruiken. Zij verbloemden hun eigen onvermogen met beschuldigingen naar de 'oude politiek'. Daarmee dreigen we op een hellend vlak te komen: kritiek op Haagse mores wordt anti-politiek, anti-politiek wordt anti-democratie, met alle destructieve gevolgen vandien.

Het slechts vergroten van onvrede, van het maatschappelijk ongenoegen, is in het huidige tijdsgewricht een koud kunstje. GroenLinks weigert daar aan mee te doen. Voor ons blijft het de kunst om heldere politiek te bedrijven zonder mensen en bevolkingsgroepen tegen elkaar uit te spelen. Politiek is voor GroenLinks ook bruggen bouwen. Voor een rechtvaardige, duurzame samenleving, met een open cultureel klimaat en betrokkenheid bij de wereld.

Daar mag de kiezer GroenLinks de komen jaren op aanspreken en afrekenen.

De programmacommissie:

Jan Willem Duyvendak (voorzitter)  
Maarten Davelaar  
Farah Karimi  
Jos van der Lans (eindredacteur)  
Mirjam de Rijk  
Lenie Scholten  
Kees Vendrik  
Willem Verhaak (secretaris)  
Stavros Zouridis

# ***GroenLinks zet de schijnwerper op:***

## **Veiligheid in een kwetsbare samenleving**

- Politie meer op straat. Meer wijkagenten en buurtregisseurs.
- Meer stadswachten, gewoon betaald.
- Een duizend-banen-plan voor de jeugdzorg.
- Het oplossingspercentage van misdrijven moet omhoog.
- Meer administratief personeel om agenten te ontlasten.
- Prioriteit geven aan het bestrijden van de criminaliteit die mensen rechtstreeks raakt.
- Investeren in de rechtelijke macht.
- Maatschappelijke discussie over de mens- en middelenvretende drugsbestrijding.

## **Internationale spanningen**

- Bestrijding structurele armoede in de wereld is eerste prioriteit.
- Het budget van ontwikkelingssamenwerking gaat omhoog.
- Slimme sancties in plaats van een oorlog tegen Irak.
- Een stabiliteitspact voor Afrika.
- Groene landbouwhervorming en sociale grondrechten in de Europese Unie.

## **Integratie in een immigratieland**

- Emancipatie is de kern van het integratiebeleid.
- Alle nieuwkomers een verplichte, op maat gesneden cursus Nederlandse taal en samenleving.
- De immigranten die hier al lang wonen en onvoldoende Nederlands spreken krijgen de kans dit zo snel mogelijk in te halen.
- Organisaties die zich op emancipatie en het debat in de eigen gemeenschap richten, krijgen meer ondersteuning.
- Alle scholen krijgen een inspanningsverplichting om allochtone kinderen naar evenredigheid op te nemen; de vrijwillige ouderlijke bijdrage wordt streng gelimiteerd.
- Het volkshuisvestingsbeleid zorgt ervoor dat allochtonen ook in die wijken kunnen wonen die nu nog overwegend wit zijn.

## **Crisis vraagt om solidariteit**

- Bescherming van koopkracht van de laagste inkomens, hoge inkomens worden zwaarder belast; topinkomens worden openbaar gemaakt.
- Pensioengerechtigden betalen niet de prijs voor de problemen van pensioenfondsen. Zij mogen rekenen op een waardevast pensioen.
- Er komt een solidaire ziektenkostenverzekering, met een premie naar draagkracht.
- Er komt een volksverzekering voor zorgverlof; tegen tijdstress, voor een soepele combinatie van zorgen en werken.
- Meer en betere kinderopvang: voor-, na-, buiten- en tussenschools.
- De hypotheekrenteaftrek wordt omgebouwd tot een hypotheekrentesubsidie voor mensen die zonder hypotheek geen eigen huis kunnen verwerven.

## **Publieke sector: meer geld, minder markt**

- De uitgaven voor zorg en onderwijs moeten flink omhoog. Weg met wachtlijsten en werkdruk; weg met bladderende schoolgebouwen.
- GroenLinks presenteert een initiatiefwet voor meer studentenhuisvesting en een initiatiefwet voor meer medezeggenschap in het hoger onderwijs.
- Er komt een Deltaplan voor het VMBO; er komen duizend leerlingbegeleiders in het beroepsonderwijs in de strijd tegen schooluitval.
- Behoudt kleine ziekenhuizen. Iedereen moet binnen 30 minuten in een ziekenhuis kunnen zijn.
- In de zorg gaat het om gezondheidswinst. Commerciële winst hoort hier niet thuis.
- Financiering van publieke instellingen wordt gekoppeld aan de verplichting om zich actief naar de samenleving te verantwoorden.
- Overtrokken registratiedwang en onnodige bureaucratie wordt tegengegaan, uitvoerenden moeten meer ruimte krijgen voor hun werk.

## **Oplopende milieuschuld aflossen**

- De belastingen worden stevig vergoend, volgens het principe: bestraffen wat vies is, belonen wat schoon is.
- De onbebouwde, groene ruimte wordt beter beschermd. Meer nationale (natuur-) parken, meer geld voor natuur.
- Forse investering in uitgebreid en betrouwbaar openbaar vervoer. Tariefstijgingen moeten beperkt blijven.
- Lokale experimenten met gratis openbaar vervoer worden gestimuleerd.
- Ouderen en gehandicapten moeten ook kunnen reizen: OV-bedrijven schaffen zoveel mogelijk gelijkvloerse bussen, trams en treinen aan.

## **Gevraagd: moreel leiderschap**

- Geen politieke benoemingen in achterkamertjes. Voor adviesorganen en Hoge Colleges van Staat komt een normale, open sollicitatieprocedure. Burgemeester en Commissarissen van de Koningin worden door respectievelijk gemeenteraad en Provinciale Staten gekozen.
- Sollicitatieplicht voor ex-politici.
- Sponsorverbod en inzicht in de financiën van politieke partijen
- De helft van het parlement en de helft van de regering gaat uit vrouwen bestaan.